

В статтє раскрыта ефективность использования метода проектов на уроках истории, проанализирована сущность проектной технологии, ее истоки и методы деятельности.

Ключевые слова: метод проектов, проектная деятельность, урок истории, технология обучения.

Отримано: 04.12.2017

УДК 373.5.016:94:159.955

Леся Гринюк
(м. Кам'янець-Подільський)

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

У статті з'ясовуються питання формування історичного мислення старшокласників на уроках історії в школі. Визначаються методи та прийоми навчальної діяльності, що спрямовані на активізацію мисленнєвої діяльності учнів старшої школи на заняттях.

Ключові слова: історичне мислення, критичне мислення, старша школа, освіта, методи та прийоми мисленнєвої діяльності.

Сьогодні, як ніколи, з'явилася можливість плюралізму думок. Не обминув він й історичну освіту та науку [1, с.45]. Відповідно до вимог навчальної програми та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти однією з важливих цілей навчання історії в школі є розвиток історичного мислення. У вітчизняній методичній науці досліджували зазначену проблему Н. Дайрі, І. Лернер, П. Гора, Ф. Горелік, Г. Донської, Г. Кревер, М. Кругляк, В. Пунський, В. Беспечанський, В. Комаров, О. Пометун, К. Баханов, В. Сотніченко та інші. Розглядалися загальні підходи, методичні прийоми й технології розвитку мислення на уроках історії. Проте, проблема визначення змісту й структури поняття «історичне мислення», а також фундаментальних принципів його розвитку залишається недостатньо дослідженою [2, с.8].

Під критичним мисленням розуміють здатність використання певних прийомів обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат. До основних рис критичного мислення слід віднести такі вміння: 1) робити логічні умовиводи; 2) приймати обґрунтовані рішення; 3) давати оцінку позитивних і негативних рис як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; 4) бути спрямованим на результат. Воно характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тобто такий тип мислення використовують для розв'язання задач, формулювання висновків, ймовірності оцінки та прийняття рішень. Важко уявити сферу життя, яка не потребувала б від людини здатності ясно мислити [3, с.13].

Розвиток критичного мислення – це дуже важливий аспект не лише у навчанні, а й у повсякденному житті, де герої є реальними, а їхні вчинки конкретні. Навчити учнів мислити критично на уроках історії – означає правильно поставити запитання, спрямувати їх увагу в правильне річище навчити самостійно робити висновки та знаходити альтернативне рішення. На сучасному етапі існує необхідність залучити учнів до процесу дослідження, який може бути більш цікавим і захоплюючим для них, ніж звичайне накопичення емпіричних знань. Саме тоді, коли навчання перетворюється на спілкування між людьми під час отримання нової інформації, вчитель навчає учня чогось нового [4, с.3].

У програмах для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України та всесвітньої історії зазначено: «... критерієм оцінки навчальної діяльності учнів вбачають не стільки обсяг матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, активно використовувати в нестандартній ситуації, вміння самостійно здобувати знання, вести пошуково-дослідницьку роботу». У зв'язку з цим зростає значення самостійної роботи як на уроках, так і в процесі виконання домашнього завдання. Серед предметно-історичних спеціальних умінь і навичок учнів з історії програма передбачає у старшій школі розвивати вміння критично аналізувати й оцінювати історичні джерела [4, с.4].

Вивчення історії у старшій школі включає набагато більше, ніж пасивне засвоєння фактів, дат, імен, подій. Історія є процесом мислення, що спирається на свідчення минулих років. При належному викладанні історія розвиває вміння аналізу та оцінки. Слід пам'ятати слова видатного німецького педагога А. Дістервега: «Поганий вчитель пропонує істину, добрий вчитель вчить її знаходити» [5, с.15].

Науковці та вчителі – практики прагнуть створити цілісну систему рекомендацій щодо запровадження критичного мислення. Викладачі Харківського національного педагогічного університету С.А. Горькова, В.І. Євдокімов, Т.А. Олійник у «Практикумі з розвитку критичного мислення» описали методику формування малих і великих груп, розподіл ролей між ними під час роботи. Найбільш доцільно використовувати роботу груп на повторювально-узагальнюючих уроках, уроках формування умінь та навичок або при вивченні нового матеріалу [6].

У монографії О.П. Мокрогуза «Інноваційні технології на уроках історії» розгляду проблеми критичного мислення присвячено розділ «Можливості розвитку критичного мислення у сфері сприйняття інформації». Автор систематизував прийоми критичного мислення для використання їх на різних етапах уроку. На етапі актуалізації знань доречно використову-

вати форсуючи запитання, такі методи як «Низка слів наперед», «Мозкова атака», «Керована діяльність». У вищезначеній монографії надаються рекомендації щодо змісту домашнього завдання: пропонується застосовувати такі елементи, як написання творів – есе, інтерв'ю, елементи драматизації. Вчителі практики застосовують у своїй діяльності різні прийоми методу критичного історичного мислення. Найбільш поширеними серед них є «Мозковий штурм», «Ялинка», «Кубування», «Торнадо», «Гронування» [7].

Мозковий штурм з використанням конвертів («Конвертна атака»). Кожному учневі видається конверт з окремим проблемним запитанням. За певний час в окремій картці необхідно надати письмову відповідь на проблемне запитання, аргументуючи свою думку. Після цього конверт надається наступному учневі, який описує власний варіант бачення проблеми. Так, у конверті опиняються картки учнів всього класу. Після опрацювання проблемних питань конверт передають першому учневі. Він знайомиться зі змістом відповіді та узагальнює думки всього класу з цього питання. З метою економії часу роботу може виконувати не весь клас, а окремі учні [7, с.15].

Прямий колективний «Мозковий штурм». Основне завдання методу полягає у створенні атмосфери вільного спілкування. Вона сприяє звільненню від критичних зауважень, абстрагуванню до звичайного перебігу думок під час вирішення конкретної проблеми. У ході «Мозкового штурму» цього типу перевагу мають вільні дискусійні стосунки між учасниками.

Приєм синектики. Приєм синектики являє собою групу «Мозкову атаку», всі члени якої легко орієнтуються у проблемі, що досліджується. Як правило використовуються чотири прийоми:

- Аналогія пряма або пошуки схожих процесів в інших видах знань.
- Аналогія особиста – ототожнювання себе з елементами проблемної ситуації.
- Аналогія символічна – використання поетичних образів і метафор для формування простору задачі.
- Аналогія фантастична – ігнорування законів природи [7, с.20].

Приєм побудови асоціативного куца. Приєм побудови асоціативного куца допомагає вільно і відкрито розмірковувати за певною темою. Доцільно використовувати на етапі актуалізації.

Правила створення асоціативного куца:

- Напишіть головне слово або фразу у центрі дошки чи аркушу паперу.

- Записуйте слова і фрази, що спадають на думку, з даної теми.
- Встановлюйте зв'язок між ними.
- Після складання куща вкажіть аспекти, що потребують додаткової інформації.
- Звертайте увагу на процес дослідження теми: виділіть відоме, виправте помилкові ідеї, розглядайте неординарні пропозиції [7, с.26].

Історичне мислення не відкидає, а й вважає одним із продуктивних та ефективних прийомів лекції. Учитель читає лекцію не більше 20 хвилин. Обмеження в часі є досить суттєвим, оскільки увага учнів значно послаблюється після перших 15-20 хвилин. Потім протягом 4-5 хвилин ставляться запитання та заслуховуються відповіді на них. Після цього учитель підбиває підсумки обговорення. Цей прийом повинен бути невід'ємним атрибутом в арсеналі вчителя. Він сприяє не лише автоматичному засвоєнню нових знань, а й вимагає постійної уваги та пошуку відповідей на запитання [7, с.38].

Різновидом навчальної діяльності на уроках історії в старшій школі є диспут. Організація диспуту заснована на висвітленні різних думок з найбільш дискусійної теми. Успіх дискусії багато в чому визначається темою, яка включає хоча б дві суперечливі позиції. Вчитель ретельно продумує завдання диспуту, його хід, можливі варіанти, висновки яких учні повинні дійти в результаті обговорення. Дискусії в класі проходять успішно, якщо кожен розуміє правила проведення дискусії і дотримується їх. Правила допомагають учням і дорослим користуватися своїми правами і відчувати відповідальність. Можна організувати на уроці дискусію, тільки якщо учні добре знають тему [8, с.10].

Під час обговорення певної теми чи проблеми на уроках історії серед старшокласників можна організувати дебати. Для їх проведення необхідно визначитись з позицією в обговоренні теми. У процесі підготовки до дебатів учням доцільно зосередитись на пошуку фактів. У процесі дебатів розвиваються комунікативні навички. Проведення дебатів є ефективним засобом вироблення в учнів вміння зрозуміло й логічно сформулювати свою позицію, знаходити переконливі факти й аргументи на свою підтримку [7, с.31].

Одним із найдієвіших методів формування історичного мислення на уроках історії в старшій школі є метод проєктів. Проєктний метод допомагає учням самостійно пройти всі етапи дослідження обраної проблеми, формує навички пошукової, аналітичної, творчої діяльності. Особливо популярними серед школярів є проєкти краєзнавчої, історико-політичної, правознавчої спрямованості. Розрізняють кілька

типів проектів: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні та практично-орієнтовані проекти. Даний метод потребує ґрунтовних знань, практичних навичок, розвиває творчі здібності учасників проекту [7, с.34].

Під час роботи з історичними джерелами, зокрема історичними документами в старшокласників розвиваються такі навички історичного мислення, як вміння формувати неупереджене ставлення, думки і судження, аналізувати факти, давати оцінку діям історичних осіб, піддавати сумніву логічну непослідовність у викладі подій автором документа, формувати особисту позицію бачення даного історичного факту чи історичних осіб. Навчання оптимально розвиває мислення, в тому числі й критичне, за умови, якщо учень не тільки набуває історичних знань, а й засвоює способи здобуття цих знань. Отже, необхідне залучення школярів до процесу дослідження, який є набагато цікавішим й захоплюючим для них, ніж просте накопичення емпіричних знань [8, с.21].

Таким чином, формування історичного мислення старшокласників на уроках історії базується на педагогічній філософії, критичному мисленні, суть якого полягає у прийнятті ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження. Розвиток історичного мислення – це багатоаспектний, системний та тривалий процес навчання старшокласників. Він передбачає спрямовану, організовану та поетапну розумову діяльність учнів під керівництвом вчителя. Оволодіння основними принципами та операціями логічного мислення дозволить учням виробити новий критичний стиль мислення, який буде допомагати аналізувати проблеми в будь-якій сфері життя та знаходити їх оптимальне вирішення. Історичне мислення здатне висунути нові ідеї та побачити нові можливості під час вирішення освітніх проблем.

Примітки:

1. Терно С. Нові підходи у вивченні історії: прогрес в науці чи шлях в нікуди? // *Історія в школах України*. Січень-лютий. № 1. 2003. С. 45-49.
2. Терно С. Історичне мислення: як його розвивати? // *Історія в школах України*. № 5. 2007. С. 8-12.
3. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна потреба? // *Історія в школах України*. № 4. 2007. С. 13-15.
4. Баханов К.О. Технологія розвитку критичного мислення мислення як психолого-педагогічне явище // *Історія та правознавство*. № 33. 2008. С. 3-4.
5. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок та інтерактивні технології навчання. Київ, 2004. 328 с.
6. Євдокімов В.І., Олійник Т.А., Горькова С.А., Микитюк М.В. Практикум із розвитку критичного мислення. Харків, 2002. 143 с.

7. Мокрогуз О.П. Інноваційні технології на уроках історії: навч.-метод. посіб. Харків, 2007. 191 с.
8. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект: посібник для вчителя і студентів. Київ: Фенікс, 2006. 225 с.

В статье рассматриваются вопросы формирования исторического мышления старшеклассников на уроках истории в школе. Определяются методы и приемы учебной деятельности, направленных на активизацию мыслительной деятельности учеников старшей школы на занятиях.

Ключевые слова: историческое мышление, критическое мышление, старшая школа, образование, методы и приемы мыслительной деятельности.

Отримано: 04.11.2017

УДК 94:316.477:ЗМІ(477)«1991/...»

**Володимир Дубінський,
Володимир Верстюк**
(м. Кам'янець-Подільський)

УКРАЇНА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991 р. – ДО СЬОГОДЕННЯ): ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ

У пропонованому матеріалі представлено узагальнений підхід при розгляді учнями 11-го класу теми «Україна в умовах незалежності (від 1991 р. – до сьогоднішня)» відповідно до підтем навчальної програми з історії України.

Ключові слова: державотворення, політичне життя, економічне, етносоціальне становище, закономірності історичного розвитку, формування історичного мислення.

Сьогодні зміст шкільної історичної освіти розглядається не як самоціль, а як засіб для досягнення результатів, що забезпечують формування життєво важливих навичок. Тим більше концепція реформування середньої освіти орієнтує учасників освітнього процесу на результат. У зв'язку з цим учителю надано широкі можливості самостійно планувати навчальну роботу з учнями як за змістом, так і за видами. Крім того, його компетенцією також є формування тематики уроків у межах теми і підбір навчального матеріалу до кожного з них.

Виходячи з того, що важливим структурним компонентом змісту шкільної історичної освіти є інформаційний (факти, поняття, зв'язки, закономірності історичного розвитку), що визначає реалізацію мети в навчанні історії – формування історичного мислення та спрямовує діяльність суб'єктів освітнього процесу на досягнення конкретного результату, як на уроці, так і при вивченні певної теми загалом. Тому слід ретельно підходити до підбору фактичного й теоретичного матеріалу, особливо при вивченні тем з новітньої історії України.